

вперше заявлені у нових матеріалах і не могли бути відомі суду при винесенні рішення.

Подання нових доказів до суду апеляційної інстанції має на меті пояснити й доповнити ті факти, які вже були предметом розгляду суду першої інстанції, і довести неправильність або навпаки — правильність рішення ос-

Summary

Examines historic, theoretic and practical aspects of the cause of action in civil procedure. The author argues this is an element of action confirming legal character of plaintiff's claims and also lines off cause of action from the cause of origin of legal relations, considers effects of cause of action changing.

Обмежена осудність як оціночна категорія

В.П. Кононенко,
адвокат

Кримінальна відповідальність особи згідно з Кримінальним кодексом України (далі — КК) ґрунтується на суб'єктивному ставленні особи до вини — умові правильної соціально-політичної оцінки поведінки людини, і злочинної зокрема. Вина — це обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину, котра визначає його психологічний зміст і є необхідною умовою кримінальної відповідальності. Оскільки до злочину спонукає воля діючої особи, то кримінальна відповідальність має підґрунтя лише тоді, коли особа виявляє свою волю, яка відбивається в її вчинку. Без волі відповідальність втрачає свою суспільну значущість, взагалі будь-який сенс, оскільки без неї неможливий суспільний вплив на особу та її поведінку.

На думку П. Вороб'я, з огляду на те, що вина — психічне ставлення особи до вчинюваної нею дії та наслідків останньої, особиста інтелектуальна і вольова оцінка цього діяння, яке щоразу буває різним, неповторним — чи умисним, чи необережним, але таким, що його не завжди можна певним чином конкретизувати.

Психічне ставлення особи до вчинюваної нею дії можна визначити, лише проаналізувавши об'єктивні ознаки цього діяння. Воно не має певної міри, ваги, розмірів та обсягу, тому не може ставитися за вину; воно є лише підставою, підґрунтям винності, тобто загального висновку про вчинення злочину за наявності вини. У такому розумінні винність — не ознака складу злочину, а висновок про винне заподіяння злочином шкоди як підстави для кримінальної відповідальності. Ставлення вини за вину є не лише тавтологією на словах, а й неправильним за своєю суттю. Тому ставитися

таннього, а зовсім не для того, щоб винести на судовий розгляд нові факти, які він не досліджував. Отже, зміна стороною підстави позову в суді апеляційної інстанції неприпустима, оскільки суперечить інстанційній побудові судової системи, порушує найважливіші принципи цивільного процесу.

за вину має не вина, а винність як підстава відповідальності за вину.

Вина — не самодостатня категорія. Підставою для визначення вини та призначення за неї кримінальної відповідальності є осудність. За змістом ч. 1 ст. 19 КК осудність пов'язана з психічним станом людини, за якого вона під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Нині трактування осудності ґрунтується на матеріалістичному розумінні свободи волі — свободи розпоряджатися своїми діями, обирати спрямованість і вид вчинку. Осудною може бути лише особа, яка здатна усвідомлювати свою поведінку та керувати нею, тобто спроможна розуміти фактичний бік та суспільну небезпечність своєї поведінки, що є складовою змісту вчинків, їх наслідків, причинного зв'язку між ними. Навпаки, особа не здатна усвідомлювати фактичний характер чи суспільну небезпечність своїх дій або ж, при збереженні такої здатності, керувати ними, не може визнаватися осудною, бути суб'єктом злочину і підлягати кримінальній відповідальності.

Неосудність, як і осудність, визначається за двома критеріями: юридичним і медичним.

Юридичний критерій визначений ще (зокрема, В.П. Сербським) як психологічний, тому що в ньому враховується у психологічних поняттях такий ступінь хвороби, що унеможливорює осудність, і сформульований у законі як «нездатність усвідомлювати свої дії або керувати ними». Юридичний критерій — це не окрема озна-

* Воробей П. Загальне поняття кримінально-правового ставлення за вину // Право України. — 1999. — № 6 — С. 114.

ка психічного стану, котру можна було б визначити, як й інші симптоми певного захворювання. Це загальне поняття, що характеризує ті ж самі клінічні дані про хворобливі розлади психіки не тільки з огляду на їх тяжкість. Юридичний критерій, як наголошував В.Х. Кандинський, є тим підґрунтям, на якому сходяться думки лікарів і юристів при оцінці впливу психічного захворювання на психічну поведінку особи. Отже, юридичний критерій не слід розуміти звужено. Якщо хворий має формально правильну орієнтацію, відповідно до запасу знань, чинить правильні за своїм зовнішнім проявом дії, це аж ніяк не свідчить про те, що він спроможний усвідомлювати свої дії і керувати ними — в тому значенні, як це розуміється у законі. Це випливає зі співвідношення «осудності» та «вини» у формі умислу чи необережності.

Порушення зазначених вище можливостей людини внаслідок психічного захворювання може призвести до її неосудності. Отже, для того щоб особа стала неосудною, психічне захворювання має спровокувати у неї порушення діяльності головного мозку таким чином, що виключить ці можливості. Йдеться про розуміння не лише фактичного боку діяння, а й передовсім його суспільної небезпечності, тобто що такий вчинок є злочинним, оскільки здатність усвідомлювати свої дії означає розуміння суспільної небезпечності вчинку.

Юридичний критерій неосудності має певні ознаки: інтелектуальну (нездатність особи усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність своєї дії чи бездіяльності) і вольову (нездатність керувати своїми діями). Наявність цих ознак для визначення стану неосудності дає більш повну, всебічну характеристику психічних розладів. Однак частіше останні у випадках неосудності співіснують переважно при ураженні тієї або іншої сторони психічної діяльності.

Медичний критерій неосудності полягає в наявності в особи одного з чотирьох видів психічних захворювань, зазначених у ч. 2 ст. 19 КК: хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Хронічні психічні захворювання — важковиліковні, мають довготривалий характер і тенденцію до наростання хворобливих явищ: шизофренія, епілепсія, прогресуючий параліч, маніакально-депресивний, атеросклеротичний і старечий психоз, інфекційні психози із затяжним перебігом тощо. Тимчасовий розлад психічної діяльності розпочинається раптово, характеризується швидким розвитком, триває порівняно недовго і, як правило, закінчується повним одужанням особи: гострий алкогольний психоз, реактивний стан (тобто хворобливий розлад, викликаний тяжким душевним потрясінням), виняткові стани — патологічне сп'яніння, патологічний афект тощо. Недоумство — це розумова недорозвиненість, що може бути вродженою (олігофренія) чи набутою (деменція) — як ускладнення після перенесених хвороб. Воно характеризується зменшенням або повним занепадом інтелектуальних здібностей особи, що пов'язано з дефектами центральної нервової системи. Інший хворобливий стан психіки — психопатії та затримки психофізичного розвитку (інфантилізм).

Загальна властивість усіх ознак медичного критерію полягає в тому, що вони характерні тільки для хворобли-

вих порушень психіки. Про цю їхню особливість потрібно пам'ятати, оскільки існують психічні аномалії, що також можуть бути як стійкими (постійними), так і тимчасовими. В.П. Сербський їх називав «фізіологічною дурістю», протиставляючи її олігофренії. Ненормальним, але не хворобливим станом, В.Х. Кандинський вважав «просту дурість». Навряд чи хто може сказати, писав він, що озлоблення, запальність чи дратівливість — ненормальний стан людини. Тому нехворобливі розлади психічної діяльності не повинні виключати осудності, виключають її лише хворобливі душевні розлади.

Спричиняють хворобу не будь-які фізіологічні зміни в організмі або вплив несприятливих чинників оточуючого середовища. Це, наприклад, стомлення, переживання, у тому числі й сильне душевне потрясіння².

При розгляді кримінальних справ у районних судах м. Києва у 2002 р. дедалі частіше в актах судово-медичного обстеження осіб, які страждають на хронічний алкоголізм або наркоманію, почали зазначати, що особа має розлади психіки та поведінки внаслідок вживання опіодів чи алкоголю, синдром залежності. Тому постало питання про обов'язкову участь захисника під час досудового слідства та розгляду таких справ у суді. У зв'язку з цим Апеляційний суд м. Києва направив відповідний запит до Київського міського центру судово-психологічної експертизи й отримав відповідь, що хронічний алкоголізм та наркоманія не належать до психічних вад, які перешкоджають особі самостійно реалізувати своє право на захист у кримінальній справі³. Однак не треба забувати, що хронічний алкоголізм та наркоманія є психічними захворюваннями, за яких здебільшого хворий може усвідомлювати характер своїх дій (бездіяльності) та керувати ними, проте водночас у нього відбуваються помітні зміни у пізнавальній, емоційно-вольовій, мотиваційних сферах, знижуються критичні здібності (об'єктивність оцінювання дійсності)⁴.

Психіатр-експерт повинен розрізняти зазначені стани від тих чи інших психопатологічних синдромів. Загалом використання медичного критерію неосудності в практиці судово-психіатричної експертизи допомагає визначити клінічну форму психічних розладів, тобто встановити діагноз.

Відповідно до ст. 3 Закону від 22 лютого 2000 р. № 1489-III «Про психіатричну допомогу» психічне здоров'я презюмується таким чином: «Кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України».

Коли вирішення кримінальної справи залежить від визначення психічного стану особи на момент вчинення нею певних дій (бездіяльності), призначається судово-психіатрична експертиза. Згідно з п. 3 ст. 76 Криміналь-

² Цит. за: Судебная психиатрия / Под ред. Г.В. Морозова, Д.Р. Лунца. — М., 1971. — С. 56–59.

³ Див.: Узагальнення практики застосування органами досудового слідства, районними судами м. Києва та Апеляційним судом м. Києва законодавства, яке забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному право на захист // Адвокат. — 2003. — № 2. — С. 46.

⁴ Див.: Войтюк Г., Зільберблат Г., Харченко А. та ін. Рецидивна злочинність на ґрунті алкоголізму та наркоманії: Шляхи зменшення її рівня // Вісник прокуратури. — 2003. — № 6. — С. 93.

но-процесуального кодексу України (далі — КПК) така експертиза обов'язково призначається для визначення психічного стану обвинуваченого за наявності у справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності. Оцінюючи психічний стан обвинуваченого, експерти визначають, чи немає в особи (підекспертного) психічних порушень, у разі їх виявлення діагностують захворювання, що їх спричинило. Фундаментальне положення права: відповідальності підлягають лише ті особи, які усвідомлено вчинили кримінально карані дії. Відповідно до цього експерти повинні визначити ступінь вираження виявлених психічних порушень та встановити зв'язок останніх з інкримінованою особою протиправною дією. Тобто експерти мають оцінювати клінічну структуру психічних порушень, виявлених в обвинувачуваного, та їх зв'язки із психічними функціями, котрі є складовими цільової дії (плануванням, контролем і корекцією кримінальної поведінки) відповідно до поставленої злочинної мети та з урахуванням ситуації, що змінюється.

За відсутності клінічних ознак психічних порушень і збереженні здатності свідомо регулювати кримінальну поведінку суб'єкт злочину підлягає повній осудності. Якщо зазначеного не виявлено, експерти рекомендують суду визнати такого обвинуваченого неосудним.

У судово-психіатричній практиці спостерігається і така категорія підекспертних (обвинувачуваних) із психічними порушеннями непсихотичного рівня (психічними аномаліями), за яких внаслідок недостатності чи дисфункції взаємодії окремих складових цільової дії обмежується спроможність свідомо регулювати протиправне діяння. Це в основному психопатичні особи, котрі хворіють на хронічний алкоголізм, олігофренію, мають органічне ураження головного мозку (епілепсія, наслідки перенесених нейроінфекцій, черепно-мозкових травм, судинну патологію) ⁵.

У таких випадках є підстави говорити про обмежену осудність, особливо нині, коли законодавець нормативно закріпив її інститут у новому КК. Але що для цього потрібно — скласти і затвердити перелік захворювань, що дають підстави визнати особу обмежено осудною? Але ж обмежена осудність, як пише В. Мельник, — не перманентний стан, що визначається ступенем вираженості психічних порушень, а динамічний параметр ужиття, що виникає у кожному конкретному випадку при констеляції диспозицій — особистісних, психопатологічних, ситуаційних. У цих випадках під час судово-психіатричної експертизи потрібно не тільки виявити в обвинуваченого непсихотичні розлади, а й довести зв'язок інкримінованого йому діяння з патологією, що обмежує його здатність свідомо регулювати власну поведінку, тобто щоб дійти висновку щодо обмеженої осудності, необхідно ретельно проаналізувати, які дії планувалися та були вчинені, а також інкриміновані обвинуваченому. Не розкривши ролі особистісних, психопатологічних, ситуативних факторів у генезі правопорушення, висновок про обмежену осудність суб'єкта злочину зробити неможливо. Всебічно проаналізувати інкриміноване діяння і надати об'єктивний експертний висновок можна лише після комплексної судової психолого-психіатричної експертизи. Проте, якщо організація останньої не становить ніяких труднощів, то чітких, науково обґрунтованих критеріїв обмеженої осудності, як і її

дефініції, немає. У ст. 20 КК 2001 р. дається дещо абстрактне визначення обмеженої осудності, коли особа під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Абстрактність, на нашу думку, полягає у словосполученні «повною мірою», адже як можна визначити «повноту» цієї міри? І хто має право це робити? У коментарі Кримінального кодексу України за редакцією С.С. Яценка, зокрема до ст. 19 КК, зазначено, що прерогативою встановлення наявності в особи психічного розладу під час вчинення нею злочину належить слідчим органам, прокурору, суду, які мають оцінювати висновки комплексної судової психолого-психіатричної експертизи ⁶.

Зазначене відповідає нормам кримінально-процесуального законодавства, а саме: ст. 316 КПК: «Якщо при розгляді справи в суді буде встановлено, що підсудний під час вчинення суспільно небезпечних дій був у стані неосудності або в подальшому захворів на психічну хворобу, яка позбавляє його можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними, суд виносить про це ухвалу...»; ч. 3 ст. 417 КПК: «По закінченні досудового слідства, якщо буде встановлено неосудність або обмежену осудність особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, складається постанова про направлення справи до суду...»; ч. 1 ст. 421 КПК: «Коли буде встановлено, що дана особа вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності або обмеженої осудності або після вчинення злочину захворіла на психічну хворобу, яка виключає застосування покарання, суд, коли визнає за потрібне, виносить ухвалу...», а також деяких інших норм кримінально-процесуального законодавства: ст. 67, ч. 4 ст. 75. У п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» (зі змінами, внесеними постановою Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 р. № 15) передбачено: «При дослідженні висновку експерта суди повинні виходити з того, що згідно зі ст. 67 КПК чи ст. 62 ЦПК висновок експерта не має наперед встановленої сили та переваги над іншими джерелами доказів, підлягає перевірці й оцінці за внутрішнім переконанням суду, яке має ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи у сукупності». Таким чином, обмежену осудність треба розуміти як оціночну категорію. І є підстави вважати, що оцінювати її має право не експерт, а слідчий, прокурор чи суд.

Однак обмежена осудність — не стабільний клінічний межовий стан між осудністю та неосудністю, а певна обмежена ланка континууму осудності. З одного боку, її обмежують критерії повної осудності, а з іншого — неосудності. Вираженість психічних аномалій у межах обмеженої осудності в різних випадках неоднорідна. Коли вони перебувають ближче до межі повної осудності, вираженість їх буде меншою, ніж коли — до межі повної неосудності. Отже, треба визначити психічний стан суб'єкта під час вчинення ним суспільно

⁵ Див.: Мельник В. До проблеми обмеженої осудності // Право України. — 1999. — № 1. — С. 102–103.

⁶ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. С.С. Яценка. — К., 2002. — С. 38.

небезпечних дій (бездіяльності), що потрібно як для самої констатації факту перебування особи в стані обмеженої осудності, так і для призначення міри покарання, тому що згідно з ч. 1 ст. 20 КК особа, визнана судом обмежено осудною, підлягає кримінальній відповідальності, і правильна оцінка всього комплексу чинників впливатиме на вирішення долі людини. Так, у багатьох статтях цього Кодексу вживаються оціночні поняття, котрі важко визначити, що й ускладнює правильне застосування зазначених норм.

Оціночні поняття відображають соціально-юридичну небезпечність дій, явищ, об'єктів, не маючи при цьому формально визначених ознак. Їх невизначеність зумовлена тим, що законодавець не може або не вважає за потрібне повністю вилючити елемент нефіксованості зі змісту вживаного у праві поняття. Це дає змогу правозастосовним органам урахувати важливість формально однакових дій або форм різних дій залежно від конкретних обставин справи.

В. Жеребкін дає таке визначення: «Оціночні поняття — не визначені в законі, теорії чи судовій практиці терміни правової науки».

Коли застосовується відносно невизначена норма, в якій оцінювання соціальної небезпечності деяких об'єктів виражене законодавцем в оціночних поняттях, але правові наслідки залежать ще й від інших обставин, правозастосувачі самостійно можуть здійснювати таке оцінювання. А за відсутності узагальненого стандарту оцінювання зростає небезпека від впливу суб'єктивізму на оцінювання, хоча і в цьому випадку об'єктивний критерій існує, і лише встановивши та оформивши його у відповідному процесуальному документі, можна конкретизувати оціночні ознаки складу злочину⁷.

Термін «оціночне поняття» офіційно роз'яснений не зовсім чітко, тільки поняття «розумний строк досудового слідства» дається у п. 8 рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. № 3-рп у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності нормам Конституції України (конституційності) положень ч. 3 ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора): «Поняття «розумний строк досудового слідства» є оціночним, тобто таким, що визначається у кожному конкретному випадку з огляду на сукупність усіх обставин вчинення і розслідування злочину (злочинів). Визначення розумного строку досудового слідства залежить від багатьох факторів, включаючи обсяг і складність справи, кількість слідчих дій, число потерпілих та свідків, необхідність проведення експертиз та отримання висновків тощо».

Якщо перевага встановлення наявності у особи стану обмеженої осудності під час вчинення нею злочину належить слідчим органам, прокурору, суду, то виникає запитання: на підставі чого саме вони мають це робити? Щодо «класичної» неосудності усе досить ясно: правозастосовні органи оцінюють висновок експертизи і, якщо він не суперечить обставинам справи, погоджуються з ним. Зовсім іншої оцінки потребує інститут обмеженої осудності. Нагадаємо, що науково обґрунтованих критеріїв обмеженої осудності, як і її дефініції, немає, тобто експерт не має ні наукових підстав для визначення стану обмеженої осудності, ні юридичних повноважень,

щоб замінити слідчого, прокурора чи суддю і зробити власне оцінювання. А останні, в свою чергу, не мають щодо цього спеціальної медичної освіти.

Отже, для матеріалів справи в рішенні щодо обмеженої осудності важливіший висновок експерта, однак поки що експерт не має остаточно визначеного критерію для встановлення цієї категорії осудності. До того ж він обмежений процесуальними правами і діє в межах, окреслених законом та слідчим, котрий вирішує, які саме матеріали справи необхідні експерту-психіатру для його роботи. Так, згідно із пунктами 1, 3 ч. 1 ст. 13 Закону від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII «Про судову експертизу» судовий експерт має право ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи, і подавати клопотання про надання додаткових матеріалів; з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання щодо предмета судової експертизи.

Щоб правильно та науково обґрунтовано вирішити поставлені завдання, зробити достовірні висновки, експерт зобов'язаний застосовувати всі наявні в його розпорядженні науково-технічні методи, засоби та свої знання: Провести експертизу він може лише на підставі наданих матеріалів справи. Для всебічної оцінки психічного стану людини потрібна різна інформація, яка, на перший погляд (з точки зору слідчого), не стосується експертизи, а експерт може про неї не знати, а отже, і не клопотати про її представлення, через що висновок експертизи може суперечити обставинам справи в їх сукупності, які мають більш інформативне значення для з'ясування факту перебування особи на момент вчинення злочину в стані обмеженої осудності, ніж надані експерту матеріали справи.

Для проведення експертизи експерту надаються речові докази, котрі підлягають дослідженню, зразки для порівняльного дослідження, а також протоколи слідчих дій та інші документи, що підтверджують обставини виявлення, закріплення, збереження і попереднього дослідження речових доказів та містять інші необхідні для давання висновку дані⁸.

Як пише професор В.Н. Волков, найбільш цінним для експерта-психіатра є старанно зібраний слідством матеріал, що повно і достатньо відображає поведінку підекспертного, його зовнішній вигляд, мову під час правопорушення, але не менш важливі й показання свідків, що містять дані про неправильне сприйняття ним довкілля або оточуючих, порушення свідомості, про наявність марення і галюцинацій, тому що симуляція психотичного стану, звичайно, виявляється у формі окремих симптомів чи синдромів захворювання (ступору, збудження, слабоумства, галюцинацій). І до цієї симуляції під час слідства і суду психічно здорові підекспертні частіше (у 85 % випадків) вдавались як до захисної форми поведінки з метою уникнути кримінальної відповідальності.

Відповідно до кримінально-процесуального закону всі необхідні для експертизи матеріали надає слідчий.

⁷ Див.: Огородник А. Оціночні поняття в структурі норм кримінального права // Право України. — 2000. — № 1. — С. 103.

⁸ Див.: Тертышник В.М., Слинко С.В. Теория доказательств. — Харьков, 1998. — С. 230.

Експерт не наділений правом самостійно вилучати зразки або речові докази і здійснювати їх пошук. Але ж ознайомлення експерта з матеріалами справи необхідно для надання об'єктивного та обгрунтованого висновку, який, в свою чергу, підлягає перевірці й оцінці за внутрішнім переконанням суду, яке має ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності.

Якщо експерти-психіатри встановили осудність або неосудність особи у, так би мовити, абсолютній категорії і зазначене не суперечить обставинам справи, це виключає всілякі сумніви щодо обгрунтованості висновків експертизи, але щодо стану обмеженої осудності — ні.

Більшість фахівців вважають, що обмежена осудність визначається за допомогою тих критеріїв, які застосовуються при вирішенні питання про осудність чи неосудність, а саме медичного (біологічного) та юридичного (психологічного). Іншої думки дотримується, наприклад, Т. Приходько, котрий виділяє три критерії обмеженої осудності: юридичний, психічний і медичний. Поняття юридичного критерію вміщує у собі всі суспільно небезпечні діяння (дію чи бездіяльність), передбачені КК згідно з визначенням злочину у ст. 7 цього Кодексу.

Психічний критерій обмеженої осудності розуміють як істотне обмеження (кількісне) у суб'єкта протиправного діяння здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Медичний критерій — це хронічні або тимчасові хворобливі розлади психічної діяльності (непсихотичного рівня), які виявляються переважно у розумовій недостатності, афективних чи вольових розладах. Інакше кажучи, це межові психічні розлади (психічні аномалії)⁹.

Слушною є думка щодо виділення третього критерію для визначення стану обмеженої осудності, але ми не можемо погодитися з наведеним вище. Так, у теорії права вже досить тривалий час вживається визначення юридичного критерію неосудності, яке закріплено в ч. 1 ст. 19 КК: нездатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. А щодо обговорюваного питання — це тільки умова для призначення судово-психіатричної експертизи, про що зазначено в п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»: «У кримінальному судочинстві обов'язковою умовою призначення експертизи є порушення кримінальної справи». Отже, без вчинення суспільно небезпечного діяння мови про осудність чи неосудність взагалі бути не може.

Медичний критерій обмеженої осудності свідчить про наявність у винного певних психічних розладів: різного роду психопатії, невротичних розладів або розладів особистості, залишкових явищ черепно-мозкових травм, розумової відсталості тощо. На нашу думку, медичний критерій має охоплювати і запропонований Т. Приходько психічний критерій — як істотне (кількісне) обмеження у суб'єкта протиправного діяння здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними. Але

кількісний аналіз у медичному критерії означає не ступінь обмеження свідомості (визначення якого є прерогативою слідчого, прокурора, суду), а виявлення у підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) того чи іншого психічного розладу та встановлення характеру впливу останнього на злочинну поведінку особи.

Встановлення стану обмеженої осудності не у компетенції експерта; в одному випадку він лише зазначає: «дане тілесне ушкодження могло бути заподіяно представленим на дослідження предметом» (відносне ствердження), в іншому: «дане тілесне ушкодження заподіяне представленим на дослідження предметом» (абсолютне ствердження). Отже, є сенс застосовувати ці дві категорії (абсолютну та відносну) і в судово-психіатричній експертизі при вирішенні питання щодо неосудності особи, коли є підстави припускати, що під час вчинення суспільно небезпечного діяння вона перебувала в стані обмеженої осудності. Зазначене ґрунтується на тому, що деякі відхилення від здорового стану психіки зовсім (абсолютно) виключають можливість особи усвідомлювати свої дії та керувати ними, інші, які допускають таку можливість (не стверджуючи це як встановлений факт), дають підстави говорити про відносну неосудність. Якщо експерт виявить в обвинувачуваного порушення непсихотичного рівня і доведе зв'язок інкримінованого йому діяння з патологією, що обмежує його здатність свідомо регулювати власну поведінку, він може висловити свою думку щодо перебування особи під час вчинення злочину в стані обмеженої осудності (що також охоплюється категорією відносної осудності). В будь-якому випадку не експерт має вирішувати питання щодо обмеженої осудності особи, а слідчий, прокурор чи суд на підставі повного, всебічного та об'єктивного розгляду обставин справи в їх сукупності.

Останнє (оцінювання дій особи, вирішення питання щодо її обмеженої осудності) і є третім, «фактичним» критерієм обмеженої осудності. Але слово «фактичний» треба розуміти не вузько, як фактичні дані, зібрані у справі, а як з'ясовані судом обставини.

Фактичний критерій обмеженої осудності є своєрідною «золотою серединою», яку виводить суд на підставі повної, всебічної та об'єктивної оцінки обставин справи в їх сукупності, з урахуванням юридичного і медичного критеріїв, а також процесу змагання сторін у доведенні слушності своєї позиції.

Таким чином, перевага у встановленні наявності в особи стану обмеженої осудності під час вчинення нею злочину не належить слідчим органам та прокурору — згідно з ч. 3 ст. 417 КПК вони роблять лише попередній висновок про встановлення неосудності чи обмеженої осудності особи, котра вчинила суспільно небезпечне діяння, та складають постанову про направлення справи до суду, який робить остаточний висновок.

⁹ Див.: Приходько Т. Фізіологічний афект — одна з підстав визнання особи обмежено осудною // Право України. — 2001. — № 1. — С. 53.

Summary

Considers issues in application of limited jurisdiction, displays thoughts of medical and legal practitioners on defining state of limited jurisdiction and criteria, used in dealing with issue of personal jurisdiction and immunity from jurisdiction.

ВЕРХОВНОГО *Вісник* Суду України

Захисники прав людини потребують захисту

Про заочне провадження
у кримінальному судочинстві

У Президії Верховного Суду України
та у Раді суддів України

Судові рішення у цивільних,
господарських і кримінальних
справах

У Європейському суді з прав людини

2007

№ 10(50)

Офіційне науково-практичне видання

ВЕРХОВНОГО Вісник суду України

Офіційне науково-практичне видання.
Виходить дванадцять разів на рік.
Засноване 22 липня 1994 р.
Свідectво про державну реєстрацію
серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Журнал включено до переліку
наукових фахових видань
постановою Президії ВАК України
від 9 лютого 2000 р. № 2-02/2

Голова редакційної колегії — П.П.Пилипчук

Редакційна колегія:

В.П. Барбара,

В.Т. Білоус,

О.Ф. Волков,

Л.Д. Домбровський,

В.В. Земляной,

Н.О. Кирєєва (к.ю.н.),

Л.М. Козаченко (відп. секретар),

В.В. Кривенко,

Н.С. Кузнецова (д.ю.н.),

В.Д. Лисак,

Ф.М. Марчук,

С.М. Міщенко,

В.Л. Потапенко,

З.В. Ромовська (д.ю.н.),

А.О. Селіванов (д.ю.н.),

М.П. Селіванов (заступник голови редколегії),

Є.Ф. Стрекалов,

В.І. Шакур (д.ю.н.),

М.Є. Шумило (д.ю.н.),

А.Г. Ярема

Редакція не завжди поділяє
думку авторів статей.

За точність наведених у статтях даних,
посилань на нормативні акти
й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів
здійснюється за письмовим дозволом
голови редакційної ради
з обов'язковим посиланням на джерело

Анотована інформація про черговий номер
журналу ще до виходу його у світ подається на
web-сайті Верховного Суду України
<http://www.scourt.gov.ua>

2

2 Ківалов С.В. Захисники прав людини потребують захисту

Kivalov S.V. Human rights defenders need protection

5

5 Маляренко В.Т. Про заочне провадження у кримінальному судочинстві

Maliarenko V.T. On trial in absentia in criminal proceeding

14

У Президії Верховного Суду України
та у Раді суддів України

At the Presidium of the Supreme Court of Ukraine
and Judicial Council of Ukraine

14 Про стан організації здійснення правосуддя
у м. Києві

Постанова спільного засідання Президії Верховного
Суду України та президії Ради суддів України
від 16 вересня 2004 р.

On the state of justice delivering in Kyiv
Resolution of the joint meeting of the Presidium of the
Supreme Court of Ukraine and Presidium of the Judicial
Council of Ukraine of September 16, 2004

17

Судова практика
Judicial Practice

17 Рішення у цивільних справах
Decisions in civil cases

21 Рішення у господарських справах
Decisions in commercial cases

24 Рішення у кримінальних справах
Decisions in criminal cases

28

У Європейському суді з прав людини
At the European Court of Human Rights

28 Рішення у справі «Войтенко проти України»

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав
людини

Judgment in the Case of Vojtenko v. Ukraine
Press release of the Registrar of the European Court of
Human Rights

30 Рішення у справі «Кметті проти Угорщини»

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав
людини

Judgment in the Case of Kmetty v. Hungary
Press release of the Registrar of the European Court of
Human Rights

32

Точка зору

An Opinion

- 32 **Капустинський В.А.** Окремі питання діяльності апарату Буди в контексті загальнодержавних та інтеграційних процесів у сфері державної служби

Kapustynskyi V.A. On some issues of court staff operation in the context of nationwide and integration processes in the sphere of civil service

- 36 **Тимченко Г.П.** Підстава позову в цивільному процесі

Tymchenko H.P. Cause of action in civil procedure

- 39 **Кононенко В.П.** Обмежена осудність як одіюча категорія

Kononenko V.P. Limited jurisdiction as an assessed category

44

На книжкову полицю судді

Judicial Book Shelf

- 44 **Шакув В.І.** Небайдужий погляд на майбутнє кримінального судочинства

Shakun V.I. Concerns over the future of criminal proceeding

45

Сторінки історії

History Pages

- 45 **Миганько М.Д., Атаманчук Л.М.** Суддя — слуга закону

Нарис про суддю Верховного Суду України у відставці Коломійчук І.Г.

Myhashko M.D., Atamanchuk L.M. Judge — servant of the law

An essay on Kolomyichuk I.H., retired judge of the Supreme Court of Ukraine

48

Міжнародні зв'язки

International Cooperation

Адреса редакції:

01024 Київ 24, вул. П. Орлика, 4^а,
кім. 516, 517, 519.

Телефони:

голова редакційної ради (044) 253-3502,
відповідальний секретар (044) 253-4258,
редактори (044) 253-7081,
група технічного забезпечення
(044) 253-0687, 253-1683.

E-mail: editor@court.gov.ua

Редактори

А.В. Гончарук,

Г.В. Парубець,

Н.М. Федорівська,

Л.М. Атаманчук

Літературний редактор

А.І. Смолкіна

Комп'ютерний набір

Ж.М. Колодченко

Верстка

С.І. Самковій,

В.М. Горобченко

Репрографія

В.М. Горобченко

Фот.

В.С. Негребешького

Оформлення обкладинки

В.С. Жиборовського

Переклад англійською

О.В. Гунько

Видавець:

Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»

04107 Київ 107, вул. Багговутівська, 17-21.

Телефон: (044) 537-5100.

тел./факс: (044) 537-5140, 537-5118, 537-5120.

E-mail: market@inyure.kiev.ua

Віддруковано:

Друкарня Концерну «Видавничий Дім «Ін Юре»

04107 Київ 107, вул. Багговутівська, 17-21.

Підписано до друку 28.10.2004. Формат 60х84/8.

Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Наклад 6500 прим. Ціна договірна.